

Michał Norbert Faszczka

Uniwersytet Śląski w Katowicach

michal.faszczka@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-3562-6217>

Oswajanie traumy? Refleksje nad sposobem opisywania śmierci żołnierzy rzymskich w *Commentarii de bello Gallico*

Abstrakt: Prowadzony w latach 58–51 przed Chr. rzymski podbój Galii obfitował w walki toczone z dużą intensywnością, których efektem były dotkliwe straty ponoszone przez armię Gajusza Juliusza Cezara. Wieści o przebiegu działań wojennych docierały do Rzymu w różnej formie, nie wyłączając relacji autorstwa żołnierzy. Stawiało to Cezara w specyficznej sytuacji, jako że budowana przez niego narracja mogła zostać szybko zweryfikowana przez innych uczestników wojny. Co więcej, musiał liczyć się z koniecznością zmierzenia się z różnorodnymi emocjami społecznymi, będącymi konsekwencją docierających do Italii informacji o ponoszonych porażkach bądź znacznej liczbie poległych. Skłania to do poszukiwania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Cezar starał się przedstawić odbiorcom tego rodzaju epizody i czy na tej podstawie można sformułować wnioski dotyczące docelowego kręgu adresatów pisanych przez niego *Commentarii*.

Słowa kluczowe: Cezar, *Commentarii de bello Gallico*, wojna galijska, armia rzymska

Uczestnictwo w każdej wojnie wiąże się z realną perspektywą poniesienia strat, a nawet utraty zdolności bojowej przez całe oddziały. Z taką sytuacją kilkakrotnie przyszło się mierzyć Gajuszowi Juliuszowi Cezarowi¹ sprawującemu namiestnictwo Galii w latach 58–51 przed Chr.² W kontekście prowadzonej przez niego inten-

¹ Imiona i nazwiska postaci powszechnie występujących w polskiej literaturze przedmiotu uległy spolszczeniu. W pozostałych przypadkach zachowano pisownię łacińską.

² Wszystkie kolejne daty wydarzeń mających miejsce w starożytności odnoszą się do czasów przed narodzeniem Chrystusa, chyba że wyraźnie zaznaczono inaczej.

sywnej działalności pisarskiej rodzi się pytanie o sposób, w jaki przedstawiał tego typu zdarzenia, jak również o możliwość ustalenia na tej podstawie adresatów jego przekazu. Każda wieść o porażce musiała wywoływać negatywne reakcje opinii publicznej, które do pewnego stopnia można było niwelować przez zastosowanie odpowiednich środków wyrazu literackiego. Ich rozpoznanie stanowiłoby krok w kierunku doprecyzowania społecznego kontekstu funkcjonowania Cezariańskich relacji, nawet jeśli uzyskanym wnioskom daleko byłoby do kompletności.

Abstrahując od toczonej się przez ostatnie trzy wieki dyskusji na temat daty i formy opublikowania *Commentarii de bello Gallico*, warto zaznaczyć, że nie był to jedyny stosowany przez Cezara sposób informowania o przebiegu podbojów, o czym może świadczyć choćby coroczne wysyłanie do Senatu sprawozdania zawierającego streszczenie najważniejszych wydarzeń³. Nie dysponując treścią ani takich sprawozdań, ani innych tekstów poprzedzających powstanie *Commentarii*, w toku analizy można ograniczyć się wyłącznie do ich zawartości, co jednak zapewnia zaskakująco szerokie możliwości.

Pierwsza część artykułu została poświęcona zmieniającej się percepcji aktywności pisarskiej Cezara, stanowiącej punkt wyjścia do rozpoznania innych motywacji niż tylko próba aktywnego wpisania się w rywalizację polityczną realizowaną na polu literackim. W drugiej części przedstawiono przykłady specyficznego podejścia do sposobu relacjonowania porażek i strat ponoszonych przez rzymskich żołnierzy. Całość ma w założeniu stanowić propozycję uzupełnienia dotychczasowych interpretacji formułowanych w toku badań cezarianistycznych.

Powrót do perspektywy „demokratycznej”

Przed laty Theodor Mommsen określił Cezariańskie *Commentarii* mianem „raportów demokratycznego generała skierowanych do ludu” („die Memoiren Caesars oder vielmehr der militärische Rapport des demokratischen Generals an das Volk”)⁴. Pod wpływem późniejszej dominacji środowiska tzw. gelzerystów, czyli grona uczo-

³ Na temat corocznych sprawozdań składanych przez namiestników prowincji: M. Rambaud, *L'Art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris 1953, s. 7–43; N. Barandon, *Les rapports de fin d'année des (pro)magistrats en province et le calendrier sénatorial des deux derniers siècles de la République romaine*, „Revue des Études Anciennes” 2014, t. 116, n° 1, s. 167–191.

⁴ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, Bd. 3: *Von Sullas Tode bis zur Schlacht von Thapsus*, 5. Auflage, Berlin 1869, s. 599.

nych, którzy zaakceptowali sugestywną wizję Matthiasa Gelzera dotyczącą przewodniej roli Senatu w życiu politycznym późnej republiki⁵, perspektywa Mommsena została powszechnie uznana za anachroniczną. Dominującej narracji przeciwstawił się Andreas Alföldi, zwracając uwagę na nadmierne koncentrowanie się na dyskursie kosztem analizy treści przekazów źródłowych, jednoznacznie wskazujących na supremację komicjów w systemie ustrojowym ówczesnego Rzymu⁶. Można to potraktować jako częściowy powrót do interpretacji Mommsena, który klasyfikował postawę polityczną Cezara jako „demokratyczną”⁷, co miało wynikać ze świadomości, że w 58 roku stał się on wodzem reprezentującym państwo, czyli zgodnie z koncepcją polisową: zbiorowość obywatelską, a więc i odpowiadającym przed tą zbiorowością⁸.

Ta na pozór błaha uwaga ma dalekosiężne skutki dla określenia kręgu potencjalnych odbiorców *Commentarii de bello Gallico*: skoro w I wieku dominującą rolę zaczęły odgrywać komicja, to byłoby niezrozumiałe, gdyby czołowy polityk zaliczający się do popularów nie starał się wpłynąć na nastroje ogółu obywateli, lecz ograniczył się li tylko do elity reprezentującej rody senatorские (*nobilitas*), nawet uwzględniając tradycyjne metody zdobywania poparcia, z łapówkami włącznie.

⁵ K. Christ, *Caesar. Annäherungen an einen Diktator*, München 1994, s. 166—182. Odnośnie do postaci Cezara i jej wpływu na życie polityczne późnej republiki Gelzer przedstawił swój punkt widzenia w biografii opublikowanej po raz pierwszy w 1921 roku, a następnie kilkakrotnie aktualizowanej i wznawianej. Cytowane wydanie: M. Gelzer, *Caesar: Politician and Statesman*, trans. P. Needham, 6th ed., Cambridge, MA 2003. Otwarta krytyka sformułowania użytego przez Mommsena: idem, *Caesar als Historiker*, w: *Kleine Schriften*, Bd. 2, Hrsg. H. Strasburger, Ch. Meier, Wiesbaden 1963, s. 312. Współcześnie liderem środowiska gelzerystów pozostaje Karl-Joachim Hölkeskamp, autor m.in. *Rekonstruktionen einer Republik. Die politische Kultur des antiken Rom und die Forschung der letzten Jahrzehnte*, München 2004.

⁶ A. Alföldi, *Caesar in 44 v. Chr. Studien zu Caesars Monarchie und ihren Wurzeln*, Bd. 1, Bonn 1985, s. 12, 93—95.

⁷ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, Bd. 3..., s. 236—237, 341. Stanowi to nawiązanie do koncepcji przedstawionej przez Polibiusza z Megalopolis, który scharakteryzował ustrój republiki rzymskiej jako „ustrój mieszany”, zawierający pierwiastki monarchiczne, oligarchiczne i demokratyczne (K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, 2nd ed., New York 1958, s. 123—252).

⁸ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, Bd. 3..., s. 238. Zob. ważne studium potwierdzające poprawność stanowiska zajętego w kwestii komicjów przez Mommsena i Alföldiego: R. Morstein-Marx, *Caesar's Alleged Fear of Prosecution and His Ratio Absentis in the Approach to the Civil War*, „Historia” 2007, Bd. 56, H. 2, s. 159—178 (na temat faktycznych i prawnych możliwości skazania Cezara za nadużycia popełniane podczas działań politycznych przedsięwziętych w stolicy i sprawowania namiestnictwa w latach 58—51).

Acta senatus i *acta populi* były zbyt niedoskonałymi źródłami poznania informacji na temat aktualnych wydarzeń z uwagi na lakoniczność formy i odległość czasową dzielącą dany epizod od momentu publikacji *acta*⁹. Dzięki Markowi Tulliuszowi Ciceronowi wiadomo, że Cezar nie zwykł czekać na oficjalne obwieszczenia i w latach 58—51 starał się pozyskiwać informacje na temat życia politycznego stolicy na własną rękę, za pośrednictwem zaufanych ludzi¹⁰. Byłoby zaskakujące, gdyby doceniając rolę szybkiego przepływu wiadomości nie starał się narzucić współobywatelom własnej wizji wydarzeń rozgrywających się w Galii, szczególnie wobec ich wątpliwej legalności¹¹. To zaś każe powrócić do koncepcji Mommsena, zgodnie z którą głównymi adresatami Cezariańskich *Commentarii* mieliby być po prostu rzymscy obywatele („lud” — *Volk*), a nie tylko najbogatsi i najbardziej wpływowi jego członkowie.

Wizja „demokratycznego dyktatora” powróciła za sprawą sukcesu wydawniczego biografii Cezara napisanej przez Luciana Canforę¹², a niedawno także monografii autorstwa Roberta Morsteina-Marxa¹³. Można je potraktować jako zwiastun stopniowej ewolucji perspektywy badawczej w stronę szerszego niż do tej pory uwzględnienia sposobów komunikowania się Cezara z ludem¹⁴. Jak się wydaje, utrata z horyzontu demokratycznego podłoża wielu działań Cezara (wynikającego przede wszystkim z przyjętej przez niego strategii politycznej) ma źródło w stop-

⁹ P. White, *Julius Caesar and the Publication of Acta in Late Republican Rome*, „Chiron” 1997, Bd. 27, s. 73—80.

¹⁰ Cic., *Fam.* 9.16.4; *QFr.* 2.11.4, 2.13.3, 3.1.8. Na temat aktywności epistolarnej Cezara: Plin., *NH* 7.91; Suet., *Jul.* 56.5; Plut., *Caes.* 17.4. Prawdopodobnie część korespondencji była szyfrowana (Gell. 17.9.1—5) według metody opracowanej przez Cezara (Suet., *Jul.* 56.5).

¹¹ J. Osgood, *The Pen and the Sword: Writing and Conquest in Caesar's Gaul*, „Classical Antiquity” 2009, vol. 28, no. 2, s. 338, 348. *Contra*: R. Morstein-Marx, *Julius Caesar and the Roman People*, Cambridge 2021, s. 196—197.

¹² L. Canfora, *Giulio Cesare. Il dittatore democratico*, Roma—Bari 2006. Wspomniana biografia odbiła się szerokim echem w środowisku naukowym i doczekała się tłumaczeń m.in. na język angielski (dwóch — w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych Ameryki), francuski, niemiecki oraz hiszpański.

¹³ R. Morstein-Marx, *Julius Caesar...*

¹⁴ W tym kontekście nie sposób pominąć: Z. Yavetz, *Julius Caesar and His Public Image*, Ithaca—New York 1983. Autor skoncentrował się jednak na działaniach prawodawczych i administracyjnych Cezara, uznając je za główne źródło oddziaływania na nastroje społeczne po zajęciu Rzymu w 49 roku i ostatecznym zwycięstwie w wojnie domowej odniesionym w 45 roku. Na temat ówczesnie stosowanych form docierania do opinii publicznej, czyli *de facto* potencjalnych wyborców: P.J.J. Vanderbroeck, *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca. 80—50 B.C.)*, Amsterdam 1987, s. 104—112; C. Rosillo-López, *Public Opinion and Politics in the Late Roman Republic*, Cambridge 2017, s. 75—97 (komunikacja oralna), 119—154 (komunikacja z wykorzystaniem różnorodnych form literackich).

niowym zanikaniu z codziennego języka takich pojęć jak „cezaryzm” czy „bonapartyzm”, niegdyś szeroko dyskutowanych¹⁵.

Nawet jeśli koncepcja „demokratycznego dyktatora” stanowi do pewnego stopnia semantyczne nadużycie i po latach dominacji paradygmatu głoszonego przez gelzerystów oznacza zwrot w badaniach o równie jednoznacznym, a przez to uproszczonym charakterze, to wymusza ponowne zadanie niektórych pytań, nie wyłączając tych o potencjalnych odbiorców *Commentarii*.

W korespondencji prowadzonej przez Cyncerona znalazły się wzmianki o przysyłaniu do Rzymu „biuletynów” zawierających bieżące informacje na temat przebiegu działań wojennych w Galii¹⁶. Samo ich istnienie nie rozstrzyga problemu adresatów. Czy byli nimi przedstawiciele elity? Niewątpliwie, bo nawet jeśli listy Cyncerona nie zawierają bezpośredniej odpowiedzi, to w warunkach kilkuletniego oddalenia od centrum życia politycznego republiki Cezarowi musiało zależeć na opinii nobilów. Nie ma przy tym pewności, że to na nich kończył się krąg osób mających dostęp do zawartości owych „biuletynów”. Jeśli przyjąć, że Cezar starał się budować poparcie wśród ludu za pośrednictwem wszelkich dostępnych środków, nie wyłączając aktywności literackiej, to nic nie stoi na przeszkodzie, aby powiązać to założenie z publicznym odczytywaniem relacji sporządzanych przez prokonsula, bez oczekiwania na ogłoszenie *acta senatus* i *acta populi*¹⁷. W społeczeństwie rzymskim decydująca dla przyswojenia treści pisma okazywała się bowiem nie tyle osobista umiejętność czytania i pisania, ile łatwy dostęp do osoby, która ją posiadała¹⁸. Problem w tym, że tezy tej nie da się udowodnić, jak zresztą każdej interpretacji przybierającej postać logicznej konstrukcji piętrowej. Mogłoby się więc wydawać, że świadomość ograniczeń źródłowych ostatecznie przekreśla możliwość wszczęcia satysfakcjonującej poznawczo dyskusji nad śmiałym stwierdzeniem Mommsena. Opieranie strategii politycznej na sile komicjów nie uprawnia przecież do uznania ludu za głównego, czy choćby jednego z głównych adresatów *Commentarii*.

¹⁵ Zob. Z. Yavetz, *Julius Caesar...*, s. 10—57; N. Cole, *Republicanism, Caesarism, and Political Change*, w: *A Companion to Julius Caesar*, ed. M. Griffin, Malden—Oxford 2009, s. 418—430.

¹⁶ Cic., *QFr.* 3.1.8, 3.1.13. Osobą odpowiedzialną za organizację przewozu i dystrybucję „biuletynów” miał być Gaius Oppius.

¹⁷ Przynajmniej częściowo tłumaczyłoby to znaczną popularność Cezara wśród ludu, mimo jego kilkuletniej nieobecności w Rzymie: Ch.B. Krebs, *More Than Words. The Commentarii in their Propagandistic Context*, w: *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds. L. Grillo, Ch.B. Krebs, Cambridge 2018, s. 42. Nie należy też zapominać o dominującej w okresie republiki oralnej formie kontaktowania się z odbiorcami, której specyfikę starano się zachować nawet w przypadku publikacji przedstawianych argumentów: M.S. Popławski, *Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta*, Lublin 1935, s. 239—242, 247—251.

¹⁸ H.V. Harris, *Ancient Literacy*, Cambridge, MA—London 1989, s. 14, 34, 161, 225—226, 231—232, 332—334.

Mimo to wydaje się, że Mommsen mógł mieć do pewnego stopnia rację. Gdyby całkowicie zanegować jego przekonanie i uznać, że odbiorcami dzieła Cezara była ścisła elita społeczna, to jaki sens miałyby eksponowanie roli centurionów nienależących przecież do kategorii *nobilitas*, a jednak regularnie wymienianych z imienia i nazwiska?¹⁹ Will Richter zwrócił ponadto uwagę na stosowane przez Cezara słownictwo, niedwuznacznie sugerujące chęć wyeksponowania bliskich związków z żołnierzami — zabieg ów znacząco wykraczał poza dotychczasowe formy budowania narracji²⁰. Wynika z tego, że również legioniści mieli w założeniu swego wodza odnosić korzyści z jego aktywności literackiej, co przekładało się na budowanie spistości oddziałów i identyfikacji z interesami Cezara. Skoro więc prokonsul starał się umacniać relacje z podwładnymi przy użyciu *Commentarii*, względnie ich pierwowzorów, to mógł osiągnąć zamierzony efekt na dwa niewykluczające się sposoby:

- dbając o dostęp żołnierzy do kolportowanych na bieżąco „biuletynów”;
- starając się, aby dotarły one do osób stanowiących ich bezpośrednie otoczenie w życiu cywilnym, czyli rodzin i sąsiadów.

„Biuletyny” i tak docierały do Rzymu, agenci Cezara zaś przybywający z Galii po drodze mijali miejscowości, z których wywodzili się żołnierze. Dotyczy to zwłaszcza Galii Przedalpejskiej, stanowiącej wówczas obszar szczególnej aktywności politycznej Cezara²¹. Opowieści o waleczności konkretnych legionistów nie tylko wzmacniały pozycję związanych z nimi rodów w obrębie lokalnych społecz-

¹⁹ Zob. M.N. Faszczka, *Centurionowie Cezara: elita legionów czy kreacja literacka?*, „Wieki Stare i Nowe” 2021, t. 16 (21), s. 71—92. Eckart Menisching (*Über Adressaten des Bellum Gallicum, w: Hommages à Carl Deroux, t. 2: Prose et linguistique, Médecine*, éd. P. Defosse, Bruxelles 2002, s. 300—302) uznał, że większe znaczenie miało podkreślanie zasług oficerów wywodzących się z możnych rodów, co wyraźnie wskazuje na preferowanego adresata. Rzecz w tym, że gloryfikowanie dokonań niektórych oficerów nie wyklucza innych możliwości interpretacyjnych, szczególnie gdy nie stoją one ze sobą w sprzeczności. Nie widzę powodu, by Cezar musiał koncentrować się wyłącznie na jednej grupie podwładnych kosztem pozostałych.

²⁰ W. Richter, *Caesar als Darsteller seiner Taten. Eine Einführung*, Heidelberg 1977, s. 100, 129. Podobnie: Ch.S. Kraus, *Bellum Gallicum, w: A Companion to Julius Caesar*, ed. M. Griffin, Malden—Oxford 2009, s. 161, 166—167. Należy przy tym zaznaczyć, że być może podobne środki zastosował w zaginionych *Commentarii* Lucjusz Korneliusz Sulla. Tak: G. Zecchini, *Cesare: commentarii, historiae, vitae*, „Aevum” 2011, n. 85, fasc. 1, s. 25—34. Jest to jednak przekonanie niemożliwe do zweryfikowania, a ponadto ze źródeł nie wynika, by Sulla miał fraternizować się z podwładnymi w równie dużym stopniu, co Cezar. Czym innym jest bowiem zabieganie o poparcie żołnierzy w warunkach zbliżającej się wojny domowej, a nawet uzależnienie się od ich postawy, a czym innym środki zmierzające do wytworzenia silnych związków emocjonalnych. Por. A. Keaveney, *The Army in the Roman Revolution*, London—New York 2007, s. 9—35.

²¹ Ch. Meier, *Caesar: A Biography*, trans. D. McLintock, New York 1995, s. 334; R. Étienne, *Jules César*, Paris 1997, s. 175, 181; M. Gelzer, *Caesar...*, s. 87, 94—95; L. Canfora, *Giulio Cesare...*, s. 103.

ności, dodatkowo wpływając na *dignitas* i ułatwiając weteranom zrobienie cywilnej kariery, lecz także budowały związek emocjonalny z prokonsulem i jego armią („nasz rodowic bohater” albo „nasz sąsiad bohater”). Była to prosta, a zarazem skuteczna forma tworzenia klienteli politycznej, obejmującej weteranów wraz z ich bliskimi²². Dowodem na przynajmniej częściową skuteczność tej metody jest odnaleziona w Kapui inskrypcja nagrobna braci Canuleiusów służących w legio- nie VII²³. Młodszy z braci imieniem Gaius poległ w wieku 18 lat w pierwszym roku kampanii, podczas gdy starszy Quintus dożył końca wojny. Obaj zostali upamiętnieni jako żołnierze Cezara, z wyłączeniem jakichkolwiek innych informacji. Oznacza to, że pozycja społeczna Quintusa była bezpośrednio zależna od jego przeszłości wojskowej, a on sam bądź jego dziedzice nadawali jej szczególne znaczenie. Gdyby nie fama zwycięskiego Cezara, wynikająca z odnoszonych przez niego sukcesów i ich odpowiedniego nagłośnienia, takie działanie nie znajdowałoby uzasadnienia.

Cezar zwykł też udzielać żołnierzom urlopów na okoliczność zbliżających się wyborów²⁴. Przybywając do Rzymu, by wziąć udział w komicjach, siłą rzeczy musieli opowiadać o wydarzeniach rozgrywających się w Galii, przyczyniając się do kształtowania odpowiedniego wizerunku wodza i jego armii. Dodawszy do tego listy pisane przez Cezariańskich oficerów, a być może i podwładnych niższego stopnia²⁵, jasne staje się, że wielu rzymskich obywateli różnymi kanałami otrzymywało informacje na temat prowadzonych kampanii — Cezar mógł aktywnie włączyć się w ten proces albo pozostawić go przypadkowi, tracąc tym samym wpływ na kształtowanie powszechnych wyobrażeń²⁶. Jak widać, aktywnymi uczestnikami tego

²² J. Rüpke, *Wer las Caesars bella als commentarii?*, „Gymnasium” 1992, Bd. 99, H. 3, s. 223—224.

²³ *CIL X 3886 = ILS 2225 = ILLRP 497*. Omówienie kontekstu inskrypcji związanego z kolonizacją wojskową przeprowadzoną w 46 roku: L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47—14 B.C.*, London 1983, s. 144.

²⁴ Cic., *Att.* 4.16.6; *Fam.* 7.16.3; *QFr.* 3.2.3, 3.8.3; Suet., *Jul.* 73.1; Plut., *Pomp.* 51.3, 58.1; Cass. Dio 39.31.2.

²⁵ Przesłankę stanowią przede wszystkim listy Cezariańskich oficerów zachowane w korespondencji Cyncerona: J. Osgood, *The Pen...*, s. 342—347.

²⁶ K.A. Raaflaub, *Caesar, Literature, and Politics at the End of the Republic*, w: *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds. L. Grillo, Ch.B. Krebs, Cambridge 2018, s. 19; R. Morstein-Marx, *Julius Caesar...*, s. 212—213. Funkcjonowanie różnorodnych, alternatywnych przekazów dotyczących podboju Galii wymuszało na Cezarze zachowywanie wiarygodności przynajmniej w ogólnym zakresie, ponieważ każde znaczące odstępstwo od wersji znanej żołnierzom zostałoby szybko zweryfikowane na jego niekorzyść (J.P.V.D. Balsdon, *The Veracity of Caesar, „Greece & Rome”* 1957, vol. 4, no. 1, s. 24). Jedną z podstawowych zasad komunikowania się ze społeczeństwem podczas wojny jest rezygnacja z fabrykowania informacji o sukcesach, gdy żoł-

procesu byli żołnierze, nawet jeśli nie w pełni intencjonalnie. Zawarcie ich personaliów w treści *Commentarii* jawi się zatem jako logiczna konsekwencja takiego stanu rzeczy.

Nawet jeśli twórczość Cezara nie była skierowana przede wszystkim do ludu, to istnieją poważne przesłanki skłaniające do wniosku, że przykładał pewną wagę do odbioru swoich działań przez przedstawicieli otoczenia społecznego żołnierzy. Wskazują na to opisy konkretnych postaci, silne podkreślanie związków z armią i okresowa styczeńność jego podwładnych z pozostałymi obywatelami. Nietrudno wyobrazić sobie sytuację, że wpływ żołnierza na postawy wyborcze staje się większy, jeśli wcześniej można było usłyszeć/przeczytać o jego osiągnięciach bojowych. W rzymskiej sferze publicznej silnie akcentowano męstwo (*virtus*), przekładające się bezpośrednio na wpływy polityczne²⁷. Jeśli więc Cezar zwykł promować najdzielniejszych legionistów w treści *Commentarii*, to powód tego zdaje się wykraczać poza proste wyrażenie uznania.

Otwiera to pole do poszukiwania motywacji przyświecających Cezarowi. Najbardziej prawdopodobne są wspomniane: próba silniejszego związania wojska z osobą wodza, narzucanie głównego toku narracji o wojnie prowadzonej w Galii oraz wzmocnienie autorytetu wyróżniających się żołnierzy, być może przekładającego się na wzrost poparcia dla inicjatyw Cezara. Uczciwie należy przyznać, że w gruncie rzeczy wszystkie przedstawione możliwości mają charakter spekulatywny i opierają się na pośrednich przesłankach, nawet jeśli ich prawdopodobieństwo jawi się niektórym badaczom jako wysokie. Wydaje się przy tym, że jak dotąd nie rozwinęto w pełni aspektu odnoszącego się do wpływania na nastroje społeczne poprzez minimalizowanie traumy związanej z ponoszonymi stratami. Tych zaś nie można było ukryć wobec informacji docierających do poszczególnych rodzin, czy to oficjalnie, czy to za sprawą żołnierskich relacji. Przykład Canuleiusów jest w tym przypadku niezwykle wymowny.

nierze utrzymują mniej lub bardziej regularny kontakt z domem (L.A. Pennington, R.B. Hough Jr., H.W. Case, *Psychologia dowodzenia*, przeł. W. Popiel, Warszawa 1958, s. 296–297).

²⁷ Cic., *Pro Mur.* 22–23; M. McDonnell, *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic*, Cambridge 2006, s. 134–141; B. Augier, «L'autorité ne va pas sans prestige, et le prestige sans éloignement»? *Le cas des officiers dans les légions tardo-républicaines*, w: *Le prestige à Rome à la fin de la République et au début du Principat*, dir. R. Baudry, F. Hurtlet, Paris 2016, s. 93–94.

Narracje o stratach

Każda relacja historyczna przybiera formę opowieści, która tym chętniej jest słuchana bądź czytana, im częściej występują w niej postaci, z którymi odbiorca może się utożsamiać albo wprost przeciwnie — które może potępić. Dlatego właśnie po dziś dzień w historiografii największą popularnością cieszą się tematy związane z życiem i działalnością tzw. wybitnych jednostek. Personalizowanie historii jest zabiegiem proweniencji antycznej, nieobcym także Cezarowi. Uwzględnienie w narracji wyróżniających się żołnierzy dostarczało nowych przykładów *exempla*, nawiązujących do wyidealizowanej wizji *virtus Romana*²⁸. Zjawisko to pozostaje czytelne w przypadku sukcesów odnoszonych na polach bitew, lecz trudno mówić o *exempla*, gdy dochodzi do porażek skutkujących poważnymi stratami w ludziach. Wówczas personalizacja staje się środkiem do obarczenia winą jednostek, aby ich kosztem uratować wizerunek oddziału, a nawet całej armii.

Przykładem takiego postępowania może być opis klęski poniesionej w 54 roku przez oddziały dowodzone przez Quintusa Tituriusa Sabinusa i Luciusa Aurunculeiusa Cottę²⁹. Ciężkie straty zadane Rzymianom były efektem podstępnej zastosowanego przez Eburonów³⁰, ale Cezar i tak poczynił starania zmierzające do obarczenia winą Sabinusa, który miał podjąć decyzję o wymarszu na przekór radom Cotty i centurionów biorących udział w *consilium*³¹. W ten sposób można było głosić, że legioniści nie zostali pokonani w uczciwej walce, a nawet zawczasu przejrzeni fortel zdradzieckiego (bo barbarzyńskiego) przeciwnika³². Niestety, ich waleczność

²⁸ Na temat funkcji *virtus* w twórczości Cezara: W. Richter, *Caesar als Darsteller...*, s. 158—159; J.E. Lendon, *The Rhetoric of Combat: Greek Military Theory and Roman Culture in Julius Caesar's Battle Descriptions*, „Classical Antiquity” 1999, vol. 18, no. 2, s. 273—329; R.D. Brown, *Two Caesarian Battle-Descriptions: A Study in Contrast*, „The Classical Journal” 1999, vol. 94, no. 4, s. 329—357; E.S. Ramage, *Aspects of propaganda in the De bello Gallico: Caesar's virtues and attributes*, „Athenaeum” 2003, vol. 91, no. 2, s. 332—333.

²⁹ Caes., *Bell. Gall.* 5.26—37. Luca Grillo (*Caesarian Intertextualities: Cotta and Sabinus in BG 5.26—37*, „The Classical Journal” 2016, vol. 111, no. 3, s. 257—279) starał się wykazać związek opisu Cezara z grecką historiografią, w szczególności z dziełem Polibiusza, co jednak w żaden sposób nie wpływa na określenie kręgu adresatów dzieła, a jedynie na rozpoznanie Cezariańskich inspiracji literackich. Pozostałe relacje o zdarzeniu: Liv., *Per.* 106; Front., *Strat.* 3.17.6; Suet., *Jul.* 25.4; Plut., *Caes.* 24.2; Cass. Dio 40.5—6; Eutrop. 6.17; Oros. 6.10.1—6.

³⁰ Caes., *Bell. Gall.* 5.33.1—2.

³¹ Caes., *Bell. Gall.* 5.28—31.

³² Zob. M. Rambaud, *Le «portrait» d'Ambiorix*, w: *Rencontres avec l'antiquité classique. Hommages à Jean Cousin*, Paris 1983, s. 118—120.

i przezorność zdały się na nic wobec brzemiennego w skutki błędu popełnionego przez Sabinusa.

Kto mógł być docelowym adresatem takiej wersji? Po pierwsze: żołnierze, po drugie: szeroko rozumiana opinia publiczna, do której wkrótce musiały dotrzeć wiadomości o poniesionej porażce. Dzięki takiemu przekazowi emocje legionistów można było ukierunkować na zemstę za śmierć towarzyszy broni³³, ogół obywateli zaś wciąż mógł pokładać wiarę w przewagę rzymskiego oręża. W moim odczuciu można wyróżnić jeszcze trzecią grupę odbiorców: rodziny poległych żołnierzy, które najsilniej odczuły konsekwencje zwycięstwa Eburonów. Ich siła oddziaływania z pewnością nie była na tyle duża, aby mogła zachwiać pozycją polityczną prokonsula, pod którego rozkazami ich krewnym przyszło zakończyć żywot. Jeśli jednak weźmie się pod uwagę okoliczność, że podbój Galii trwał w latach 58—51 i obfitował w liczne starcia, to nie sposób pominąć spostrzeżenia, że nigdy niezsumowane przez Cezara rzymskie straty musiały być liczone w tysiącach żołnierzy. Z kolei każdy tysiąc poległych oznaczał automatycznie kilka tysięcy cywilów przeżywających śmierć bliskich. Swym niezadowoleniem i rozżaleniem mogli oni zmienić nastawienie całych regionów. To zaś przykładowo mogło przełożyć się na wstrzymanie napływu ochotników albo opór przed poborem uzupełniającym.

Jedną z możliwych form neutralizacji negatywnych konsekwencji wizerunkowych *clades Tituriana* było poświęcenie dobrego imienia Sabinusa, co odsuwało odpowiedzialność od Cezara, który wprawdzie mianował go dowódcą, ale do pomocy przydał mu Cottę. Co więcej, kilkakrotnie podkreślił przymioty rzymskich żołnierzy, którzy ulegli Eburonom tylko dlatego, że przyszło im walczyć w nieprzychylnych warunkach (zasadka) i pod komendą nazbyt łatwowiernego oficera³⁴. Imiennie wyróżnił centurionów Titusa Balventiusa i Quintusa Lucaniusa³⁵ oraz *aquilifera* Luciusa Petrosidiusa³⁶. Dzięki temu rodziny tych i innych poległych mogły wierzyć, że ich bliscy spełnili żołnierski obowiązek i do końca wykazali się niezłomnością. W szerszym ujęciu pozwalało to łatwiej zaakceptować porażkę nie

³³ Na silne obciążenia psychiczne związane z uczestnictwem w walce i wieściami o śmierci innych legionistów zwrócił uwagę: F. Porte, *Clades Tituriana. Anatomie d'une défaite. Réflexions sur le visage de la guerre et le stress du combat chez César*, „Nuova Antologia Militare” 2022, n. 3, s. 250—253, 284—292. Problem z tego rodzaju studiami polega na operowaniu ogólnymi spostrzeżeniami poczynionymi w XX i XXI wieku, co oczywiście uczula badaczy na problem odczuć jednostki, ale nie pozwala przekroczyć ograniczeń płynących z charakteru i treści zachowanych źródeł antycznych.

³⁴ Caes., *Bell. Gall.* 5.33.2—5, 5.34.1—2, 5.35.4—5, 5.37.4—5. Wcześniej zwycięstwo nad powstańcami miał odnieść najemny oddział jazdy hiszpańskiej (*Bell. Gall.* 5.26.3, 5.28.4).

³⁵ Caes., *Bell. Gall.* 5.35.6—7.

³⁶ Caes., *Bell. Gall.* 5.37.5.

tylko krewnym, lecz także ogółowi obywateli, nawet jeśli Cezar pozwolił sobie na odnotowanie niezbyt chwalebego zdarzenia polegającego na porzucaniu szeregów, aby ratować zgromadzone dobra znajdujące się w taborach³⁷.

W tym samym roku ośmieleni powodzeniem Eburonów, powstańcy galijscy oblegli obóz zajmowany przez oddziały Kwintusa Tulliusza Cyceron³⁸. Cezar nie ukrywał, że początkowo udało im się zaskoczyć Rzymian i wybić oddział wysłany po drewno. Przy okazji z jego relacji dowiadujemy się, że obwarowania nie zostały jeszcze ukończone³⁹, co nie wystawia młodszemu z braci Cyceronów najlepszej opinii. Najcięższe walki toczono siódmego dnia oblężenia, a Cezar nie omieszczał wspomnień — jak się wydaje, w ramach tworzenia kontrastu z *clades Tituriana* — że w ferworze walki obrońcy nie zważali nawet na płonący dobytek⁴⁰. Każdy dzień przynosił nowe ofiary, a sytuacja Rzymian stawała się coraz trudniejsza⁴¹. Nawet w tak niesprzyjających warunkach dwóch centurionów, Titus Pullo i Lucius Vorenus, miało powziąć decyzję o przeprowadzeniu swoistych zawodów. Samotnie rzucili się na szeregi wojowników galijskich, aby raz na zawsze rozstrzygnąć, który z nich jest dzielniejszy⁴². Najprawdopodobniej Cezar pragnął w ten sposób przekonać czytelników, że żadne trudności nie są w stanie złamać rzymskiego ducha, choć w tle wyczynów Pullona i Vorenusa znajduje się przecież informacja o dotkliwych stratach.

Kwintus Cyceron powtórnie dał się zaskoczyć już rok później, gdy oddział jazdy germańskiej niemalże zdobył jego obóz⁴³. Cezar starał się usprawiedliwić oficera, zwracając uwagę na nieobecność pięciu kohort zajętych żęciem zboża i dużą liczbę żołnierzy niezdolnych do walki⁴⁴. Nie zmienia to faktu, że Germanom udało się wybić pewną liczbę nieprzygotowanych do obrony legionistów przy biernej postawie dowódcy⁴⁵. Tym razem przykładowym bohaterstwem miał się wykazać centurion Publius Sextius Baculus, który własnym ciałem zagroził przeciwnikowi drogę i mimo licznych ran, które ostatecznie pozbawiły go przytomności, obronił obozową bramę⁴⁶.

³⁷ Caes., *Bell. Gall.* 5.33.6.

³⁸ Caes., *Bell. Gall.* 5.38—49. Pozostałe relacje o zdarzeniu: Liv., *Per.* 106; Front., *Strat.* 3.17.6; Plut., *Caes.* 24.3—4; App., *Celt.* 20; Polyæn. 8.23.6; Cass. Dio 40.7—9; Oros. 6.10.7.

³⁹ Caes., *Bell. Gall.* 5.39.2.

⁴⁰ Caes., *Bell. Gall.* 5.43.4—5.

⁴¹ Caes., *Bell. Gall.* 5.45.1, 5.52.2—3.

⁴² Caes., *Bell. Gall.* 5.44.1—14. Niewykluczone, że cała scena została zaaranżowana przez dowódcę, aby podnieść morale oblężonych legionistów (G. Maurach, *Caesar, BG 5, 43 f.: Der Zenturionenwettbewerb*, „Gymnasium” 1982, Bd. 89, H. 6, s. 475—476).

⁴³ Caes., *Bell. Gall.* 6.36—41.

⁴⁴ Caes., *Bell. Gall.* 6.36.3.

⁴⁵ Caes., *Bell. Gall.* 6.37.3—5, 6.40.6—8.

⁴⁶ Caes., *Bell. Gall.* 6.38.1—5.

Na tym przykładzie ponownie widać mechanizm polegający na wyborze żołnierza (żołnierzy), który w kluczowym punkcie narracji manifestuje niezłomność i jest gotów poświęcić życie w obronie towarzyszy broni. Ostatecznie dzięki przykładowi danemu przez Baculusa atak Germanów został odparty. Cezar dał w ten sposób czytelnikom do zrozumienia, że żołnierze, którzy wykazali inicjatywę w obliczu zagrożenia, przetrwali, podczas gdy większość ofiar stanowili legionieści, którzy nie zdołali zorganizować obrony lub zdecydowali się biernie czekać na atak barbarzyńców⁴⁷. W tym ujęciu podstawowa rola przypada *Romanitas* wyrażającej się za sprawą *virtus* i *animus*. Warto podkreślić, że Cezar nie odmówił dzielnej postawy poległym, pisząc o bohaterskiej śmierci broniących się do końca⁴⁸. W ten sposób odbiorcy zyskiwali pewność, że nawet w niesprzyjających warunkach ich rodacy postąpią zgodnie z oczekiwaniami, a krewni poległych nie będą musieli obawiać się okoliczności ich śmierci.

Baculus jest zresztą tą samą postacią, którą Cezar uczynił symbolem poświęcenia centurionów podczas bitwy stoczonej nad rzeką Sabis w 57 roku. Wówczas to z walki mieli zostać wyłączeni niemal wszyscy centurionowie XII legionu, a ciężko ranny Baculus, słaniając się na nogach, wciąż odpierał ataki Belgów⁴⁹.

Cezar wymienił go w jeszcze jednym *passusie*⁵⁰, co może budzić zainteresowanie przyczynami takiego stanu rzeczy. Jest to jedyny centurion, który na kartach *Commentarii de bello Gallico* doczekał się aż trzech wzmianek. Albo więc mamy do czynienia z wyjątkowo zasłużonym żołnierzem kreowanym na jeden z symboli armii prokonsula, albo też rozślawianie jego nazwiska przynosiło Cezarowi korzyści na innym polu, np. za sprawą lokalnego znaczenia jego rodziny.

Dwukrotne próby opanowania obozu Kwintusa Cyclerona zakończyły się niepowodzeniem, dlatego też rzymskie straty, jakkolwiek bolesne, nie były tym samym co porażka, która stanowiłaby dodatkowe źródło potencjalnej dezaprobaty dla poczynań Cezara. Pod tym względem rozbięcie oddziałów Sabinusa i Cotty musiało odbić się w Rzymie znacznie szerszym echem. Z wizerunkowego punktu widzenia najtrudniejszym wyzwaniem było jednak usprawiedliwienie niepowodzenia szturm na Gergović z 52 roku, zakończonego pospiesznym odwrotem na południowy wschód⁵¹. Cezar dowodził nim bowiem osobiście, a konsekwencje przegranej były na tyle znaczne, że niemal doprowadziły do wycofania wszystkich sił rzymskich z obszaru *Gallia Comata*⁵².

⁴⁷ Caes., *Bell. Gall.* 6.37.3–5, 6.40.6–8.

⁴⁸ Caes., *Bell. Gall.* 6.40.7–8.

⁴⁹ Caes., *Bell. Gall.* 2.25.1.

⁵⁰ Caes., *Bell. Gall.* 3.5.2.

⁵¹ Caes., *Bell. Gall.* 7.45–53. Pozostałe relacje o zdarzeniu: Liv., *Per.* 107; Suet., *Jul.* 25.4; Flor. 1.45.23–24; Polyæn. 8.23.9–10; Cass. Dio 40.35–36; Eutrop. 6.17; Oros. 6.11.6.

⁵² Przelomem okazał się niewymuszony sytuacją strategiczną atak konnicy galijskiej przypuszczony na wycofującą się kolumnę wojsk rzymskich. W wyniku jego niepowodzenia armia Wer-

Straty poniesione pod Gergowią wraz z tymi znad Sabis należą do największych spośród poniesionych podczas podboju Galii. Po raz pierwszy Cezar zdecydował się na zminimalizowanie ich skali, pisząc o prawie 700 poległych żołnierzach (na 12 legionów pozostających w jego dyspozycji, nawet jeśli ich stany osobowe były znacząco uszczuplone)⁵³, co jest dalece wątpliwe wobec podjęcia natychmiastowego odwrotu⁵⁴. Wcześniej nie starał się też tłumaczyć poniesionej porażki nadmiarem zapału legionistów (!), rzekomo dążących do bitwy wbrew rozkazom zwierzchników⁵⁵. Przykład męstwa tym razem dali dwaj centurionowie VIII legionu. Lucius Fabricius zginął po wdarciu się jako pierwszy na mury⁵⁶, natomiast Marcus Petronius próbował wyważyć bramę, ale ostatecznie przyszło mu osłaniać odwrót podkomendnych, w wyniku czego poniósł śmierć⁵⁷.

Opis bitwy pod Gergowią zawiera cechy wspólne z opisem *clades Tituriana*, spośród których uwagę zwraca przede wszystkim zdjęcie z żołnierzy jakiegokolwiek odpowiedzialności za klęskę, gdyż trudno w tych kategoriach potraktować przesadną dzielność i wiarę w zwycięstwo. W *Commentarii de bello Gallico* Cezar konsekwentnie stroni od obwiniania żołnierzy, tłumacząc ponoszone straty przewrotnością wroga⁵⁸, błędami popełnianymi przez dowódców albo — jak pod Gergo-

cyngetyoryksa podjęła pospieszny odwrót na Alezję. Szerzej na ten temat zob. M.N. Faszczka, *Atak Galów na kolumnę wojsk Cezara w 52 roku przed Chr. Przykład niekompetencji dowódczej czy... konieczność?*, w: *Przełomowe momenty wojen w świetle faktów i tradycji. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2021, s. 7—23.

⁵³ Caes., *Bell. Gall.* 7.51.4.

⁵⁴ Caes., *Bell. Gall.* 7.53.3—4.

⁵⁵ Caes., *Bell. Gall.* 7.47.2—3. Cezar starał się zdjąć z siebie odpowiedzialność za porażkę, pisząc, że wprawdzie żołnierze nie otrzymali przed bitwą rozkazu zatrzymania się na obozie Teutomatusa, sygnaliści nie nadali odpowiedniego sygnału, ale oficerowie podobno ustnie zostali poinformowani przez konsula o jego planach i samodzielnie starali się zatrzymać rozochoczonych wstępny sukcesem legionistów (*Bell. Gall.* 7.47.2—3). Wynika z tego, że nie istniały weryfikowalne przesłanki pozwalające uznać, że Cezar faktycznie nie planował bezpośredniego szturmu na Gergowię, a wprost przeciwnie — żaden żołnierz nie otrzymał stosownego rozkazu ani zawczasu, ani podczas starcia. Cezar umiejętnie przedstawił wersję, która nie zaprzeczała wprost relacjom uczestników bitwy, ale też nie mogła być przez nich z pełnym przekonaniem wykluczona — w końcu w zamęcie walki łatwo jest nie dosłyszeć wydawanych ustnie rozkazów, co — nawiasem mówiąc — wyjaśnia powszechny zwyczaj wykorzystywania do tego celu instrumentów sygnałowych. Odmienna, znacznie bardziej prawdopodobna charakterystyka przebiegu bitwy: Cass. Dio 40.36.4—6.

⁵⁶ Caes., *Bell. Gall.* 7.47.7, 7.50.3—4.

⁵⁷ Caes., *Bell. Gall.* 7.50.4—6.

⁵⁸ Trudna sytuacja, w jakiej znalazła się jego armia nad Sabis, także miała wynikać z zasadzki zastawionej przez Belgów (*Bell. Gall.* 2.19.6—8), ale kiedy już doszło do bezpośredniej konfrontacji, to pozbawieni *virtus* barbarzyńcy najpierw zostali powstrzymani siłą rzymskiego ducha (*animus*), a następnie okazali się bezradni w obliczu niedostępnej im myśli taktycznej (J.E. Lendon, *The Rhetoric of Combat...*, s. 317—320; R.D. Brown, *Two Caesarian Battle-Descriptions...*, s. 338). Oczywiście

wią — niemożliwym do powstrzymania zapalem podkomendnych. Gdyby głównymi odbiorcami jego dzieła mieli być nobile, to czy sięgnąłby po takie elementy konstruowania narracji? Wskazuje to raczej na skierowanie się ku nieelitarnemu czytelnikowi/słuchaczowi, należącemu do tych samych grup społecznych co jego żołnierze. W przeciwnym razie jaki cel zrealizowałby poprzez utwierdzenie przedstawicieli *nobilitas* w przekonaniu o wyjątkowej waleczności legionistów, z którymi wspomniana kategoria obywateli identyfikowała się w nader ograniczonym stopniu? Sposób opisywania porażek i ciężkich strat stanowi silny argument przemawiający za poprawnym kierunkiem interpretacji Mommsena. Nawet jeśli Cezar nie był „demokratycznym generałem”, a następnie nie stał się „demokratycznym dyktatorem”, to w planach politycznych wyraźnie uwzględniał konieczność zabiegania o przychylność ludu, *Commentarii* zaś zdają się jednym ze środków służących zaskarbieniu sobie szerokiego poparcia. Cezar mógł być przedstawicielem elity, ale jego horyzonty zdawały się rozciągać również na zwykłych żołnierzy, ich bliskich oraz wszystkich, którzy mogli się z nimi identyfikować.

Oswajanie traumy?

Dorastanie kolejnych pokoleń nieznających wojny i coraz silniej ulegających infantylnemu, dominującemu w popkulturze obrazowi konfliktów zbrojnych sprawia, że w analizie dzieł Cezara ztraca się świadomość traumatycznych skutków obcowania z przemocą zorganizowaną. Pozytywne waloryzowanie zwycięstw w przestrzeni publicznej republikańskiego Rzymu nie jest równoznaczne z brakiem urazów fizycznych i psychicznych występujących wśród weteranów⁵⁹, jak również silnych, negatywnych emocji wśród ich bliskich. Wyruszający na wojnę żołnierz może być postrzegany jako potencjalny bohater, ale los młodszego z braci Canuleiusów stanowi brutalne przypomnienie, na czym polega jej istota. Kiedy zatem przedmiotem analizy stają się *Commentarii de bello Gallico* warto mieć na uwadze, że wielu obywateli odczuwało dumę z powodu zwycięstw odnoszonych przez prokonsula, ale obok nich znajdowali się tacy, którym przyszło opłakiwać zabitych, a nawet złorzeczyć Cezarowi.

taki opis starcia więcej mówi o stosowanych przez Cezara schematach narracyjnych i uprzedzeniach żywionych wobec nie-Rzymian niż o realnym przebiegu walk.

⁵⁹ Zob. np. K. van Lommel, *The Recognition of Roman Soldiers' Mental Impairment*, „Acta Classica” 2013, vol. 56, s. 155—184.

Lekceważenie ich doświadczeń potencjalnie miałyby dla Cezara negatywne, acz ograniczone skutki. Bez większego ryzyka można uznać, że większe znaczenie mógł przywiązywać do odczuć liczniejszych obywateli, którzy nie byli choćby pośrednio związani z podbojem Galii. Jedna i druga grupa oczekiwała utwierdzenia ich w przekonaniu o wyższości rzymskiej armii nad barbarzyńcami, ale i o godnej śmierci tych, którzy nie wrócili z Północy. Różnił się tylko rozkład poszukiwanych akcentów, Cezar zaś zadbał o ich odpowiedni balans. W ten sposób jako jedną z cech charakteryzujących piśmiennictwo Cezara można wskazać dążenie do zmniejszenia traumy będącej naturalną konsekwencją strat ponoszonych na wojnie. Czy odróżniało go to od pozostałych autorów?

Przede wszystkim Cezariańskie *Commentarii*, w przeciwieństwie do dzieł *strictae historiograficznych*, prezentowały wyłącznie aktualne wydarzenia, do tego z perspektywy bardzo osobistej, bo bezpośredniego uczestnika, któremu udało się zbudować silną więź z podwładnymi. Ocena jej natury nie należy do przedmiotu niniejszego artykułu, a poza tym nawet przyjęcie założenia o jej czysto funkcjonalnym charakterze nie zmieniliby obserwacji, że na tle pozostałych źródeł eksponowanie w *Commentarii* dokonań bliżej nieznanymi żołnierzami, zazwyczaj wzmiankowanymi ledwie jednokrotnie, stanowi o ich unikatowości. Przykładowo, zdecydowana większość mieszkańców Italii przed zapoznaniem się z relacjami Cezara nie miała pojęcia o istnieniu Baculusa, który dzięki opisom wodza został wykreowany na bohatera. Jeśli zatem coś stanowiło o odmienności dzieła Cezara od innych narracji poświęconych wojnie, to zerwanie z anonimowością żołnierzów, w innych utworach przybierające co najwyżej formę ustandaryzowanych *exempla*.

Cezar brał bezpośredni udział w działaniach wojennych, których przebieg przybliżał w różnych formach (rozmowy, listy, „biuletyny”, sprawozdania kierowane do Senatu, ostatecznie *Commentarii*) odbiorcom. Czynnikiem uczestniczącym w życiu politycznym, równocześnie pozostawał wodzem, o czym wielu badaczy zajmujących się jego twórczością zdaje się zapominać. Dążąc do osiągnięcia zamierzonych celów, musiał dbać nie tylko o relacje z innymi politykami i wyborcami, lecz także o nastroje żołnierzów. Nawet jeśli jego podwładni w danym roku nie mogli uczestniczyć w wyborach, to przecież pozostawały ich rodziny i sąsiedzi. Ci byliby gotowi poprzeć plany Cezara, jeśli wiązałyby się to dla nich z profitami (łupy i nagrody uzyskiwane przez krewnych pełniących służbę wojskową, awanse, nadzieje ziemskie, duma z odnoszonych zwycięstw), ale też jeśli mieliby pewność, że śmierć ich bliskich zostanie przedstawiona z odpowiednią dozą szacunku. To zaś Cezar gotów był im zagwarantować, równoważąc opisy porażek zapewnieniami o dzielności żołnierzów, a nawet przykładami męstwa poszczególnych postaci. Balventius, Lucanius, Petrosidius, Fabricius czy Petronius nie zostali scharakteryzowani w taki sposób,

by stanowić przykład wykorzystywany w toku kształtowania świadomości obywatelskiej kolejnych pokoleń. Przeszli za to do historii jako dzielni żołnierze, co ich krewnym łagodziło gorycz straty, a nawet zwiększało *dignitas* rodzin.

Bez wyjścia poza ramy nakreślone przez gelzerystów nie udałooby się uchwycić niektórych aspektów budowania narracji o wojnie galijskiej. Republikańskim armiom rzymskim zdarzało się ponosić większe porażki niż te, które w Galii spotkały oddziały Cezara. Większość z nich została opisana z zachowaniem uznania dla postawy poległych, ujmowanego w konwencjonalny sposób, od którego nie stronił również Cezar. Zasadnicza różnica kryje się jednak w aktualności jego zaangażowania literackiego — komentując na bieżąco przebieg wojny, nawiązywał swoisty dialog z odbiorcami, którego istotną składową było także łagodzenie traum społecznych wywołanych porażkami, już choćby dlatego, że mogły one rzutować na dalszy przebieg jego kariery politycznej.

Bibliografia

- Alföldi A., *Caesar in 44 v. Chr. Studien zu Caesars Monarchie und ihren Wurzeln*, Bd. 1, Bonn 1985.
- Augier B., «*L'auto-rité ne va pas sans prestige, et le prestige sans éloignement*? Le cas des officiers dans les légions tar-do-républicaines, w: *Le prestige à Rome à la fin de la République et au début du Principat*, dir. R. Baudry, F. Hurtle, Paris 2016, s. 91—103.
- Balsdon J.P.V.D., *The Veracity of Caesar*, „Greece & Rome” 1957, vol. 4, no. 1, s. 19—28.
- Barrandon N., *Les rapports de fin d'année des (pro)magistrats en province et le calendrier sénatorial des deux derniers siècles de la République romaine*, „Revue des Études Anciennes” 2014, t. 116, n° 1, s. 167—191.
- Brown R.D., *Two Caesarian Battle-Descriptions: A Study in Contrast*, „The Classical Journal” 1999, vol. 94, no. 4, s. 329—357.
- Canfora L., *Giulio Cesare. Il dittatore democratico*, Roma—Bari 2006.
- Christ K., *Caesar. Annäherungen an einen Diktator*, München 1994.
- Cole N., *Republicanism, Caesarism, and Political Change*, w: *A Companion to Julius Caesar*, ed. M. Griffin, Malden—Oxford 2009, s. 418—430.
- Étienne R., *Jules César*, Paris 1997.
- Faszczka M.N., *Atak Galów na kolumnę wojsk Cezara w 52 roku przed Chr. Przykład niekompetencji dowódczej czy... konieczność?*, w: *Przełomowe momenty wojen w świetle faktów i tradycji. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2021, s. 7—23.
- Faszczka M.N., *Centurionowie Cezara: elita legionów czy kreacja literacka?*, „Wieki Stare i Nowe” 2021, t. 16 (21), s. 71—92.
- Fritz von K., *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, 2nd ed., New York 1958.
- Gelzer M., *Caesar als Historiker*, w: *Kleine Schriften*, Bd. 2, Hrsg. H. Strasburger, Ch. Meier, Wiesbaden 1963, s. 307—335.

- Gelzer M., *Caesar: Politician and Statesman*, trans. P. Needham, 6th ed., Cambridge, MA 2003.
- Grillo L., *Caesarian Intertextualities: Cotta and Sabinus in BG 5.26–37*, „The Classical Journal” 2016, vol. 111, no. 3, s. 257–279.
- Harris W.V., *Ancient Literacy*, Cambridge, MA—London 1989.
- Hölkeskamp K.-J., *Rekonstruktionen einer Republik. Die politische Kultur des antiken Rom und die Forschung der letzten Jahrzehnte*, München 2004.
- Keaveney A., *The Army in the Roman Revolution*, London—New York 2007.
- Keppie L., *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47–14 B.C.*, London 1983.
- Kraus Ch.S., *Bellum Gallicum*, w: *A Companion to Julius Caesar*, ed. M. Griffin, Malden—Oxford 2009, s. 159–174.
- Krebs Ch.B., *More Than Words. The Commentarii in their Propagandistic Context*, w: *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds. L. Grillo, Ch.B. Krebs, Cambridge 2018, s. 29–42.
- Lendon J.E., *The Rhetoric of Combat: Greek Military Theory and Roman Culture in Julius Caesar’s Battle Descriptions*, „Classical Antiquity” 1999, vol. 18, no. 2, s. 273–329.
- Lommel van K., *The Recognition of Roman Soldiers’ Mental Impairment*, „Acta Classica” 2013, vol. 56, s. 155–184.
- McDonnell M., *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic*, Cambridge 2006.
- Maurach G., *Caesar, BG 5, 43 f.: Der Zenturionenwettstreit*, „Gymnasium” 1982, Bd. 89, H. 6, s. 468–478.
- Meier Ch., *Caesar: A Biography*, trans. D. McLintock, New York 1995.
- Menisching E., *Über Adressaten des Bellum Gallicum*, w: *Hommages à Carl Deroux*, t. 2: *Prose et linguistique, Médecine*, éd. P. Defosse, Bruxelles 2002, s. 295–302.
- Mommsen Th., *Römische Geschichte*, Bd. 3: *Von Sullas Tode bis zur Schlacht von Thapsus*, 5. Auflage, Berlin 1869.
- Morstein-Marx R., *Caesar’s Alleged Fear of Prosecution and His Ratio Absentis in the Approach to the Civil War*, „Historia” 2007, Bd. 56, H. 2, s. 159–178.
- Morstein-Marx R., *Julius Caesar and the Roman People*, Cambridge 2021.
- Osgood J., *The Pen and the Sword: Writing and Conquest in Caesar’s Gaul*, „Classical Antiquity” 2009, vol. 28, no. 2, s. 328–358.
- Pennington L.A., Hough Jr. R.B., Case H.W., *Psychologia dowodzenia*, przeł. W. Popiel, Warszawa 1958.
- Popławski M.S., *Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta*, Lublin 1935.
- Porte F., *Clades Tituriana. Anatomie d’une défaite. Réflexions sur le visage de la guerre et le stress du combat chez César*, „Nuova Antologia Militare” 2022, n. 3, s. 247–300.
- Raaflaub K.A., *Caesar, Literature, and Politics at the End of the Republic*, w: *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds. L. Grillo, Ch.B. Krebs, Cambridge 2018, s. 13–28.
- Ramage E.S., *Aspects of Propaganda in the De bello Gallico: Caesar’s Virtues and Attributes*, „Athenaeum” 2003, vol. 91, no. 2, s. 331–372.
- Rambaud M., *L’Art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris 1953.
- Rambaud M., *Le «portrait» d’Ambiorix*, w: *Rencontres avec l’antiquité classique. Hommages à Jean Cousin*, Paris 1983, s. 113–122.
- Richter W., *Caesar als Darsteller seiner Taten. Eine Einführung*, Heidelberg 1977.
- Rosillo-López C., *Public Opinion and Politics in the Late Roman Republic*, Cambridge 2017.
- Rüpke J., *Wer las Caesars bella als commentarii?*, „Gymnasium” 1992, Bd. 99, H. 3, s. 201–226.
- Vanderbroeck P.J.J., *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca. 80–50 B.C.)*, Amsterdam 1987.

White P., *Julius Caesar and the Publication of Acta in Late Republican Rome*, „Chiron” 1997, Bd. 27, s. 73—84.

Yavetz Z., *Julius Caesar and His Public Image*, Ithaca—New York 1983.

Zecchini G., *Cesare: commentarii, historiae, vitae*, „Aevum” 2011, n. 85, fasc. 1, s. 25—34.

Michał Norbert Faszczka

Taming the trauma?

Reflections on the way of describing death of the Roman soldiers in the *Commentarii de bello Gallico*

Summary

The Roman conquest of Gaul made in 58—51 BC abounded in heavy struggles which resulted in severe losses suffered by the army of Gaius Julius Caesar. Information about the course of the war reached Rome from various sources, including the accounts of soldiers. This put Caesar in a specific situation, as the narrative he was building could have been quickly verified by others. What is more, he had to assume the probability of facing various social emotions resulting from information about military defeats or a significant number of fallen soldiers. This leads to the question of how Caesar tried to present such episodes, and whether any conclusions can be drawn about the main audiences of his *Commentarii*.

Key words: Caesar, *Commentarii de bello Gallico*, Gallic wars, Roman army